

Andrzej Gil
(Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

Okoliczności erygowania rzymskokatolickiej diecezji janowskiej czyli podlaskiej (1795-1818)

Słowa kluczowe: Kościół Katolicki, diecezja janowska, diecezja podlaska, Rzeczypospolita Obojga Narodów, Królestwo Polskie

Keywords: Catholic Church, diocese Janów, Podlasie diocese, Polish-Lithuanian Commonwealth, Kingdom of Poland

Rozbiory Rzeczypospolitej doprowadziły do zmiany historycznego układu przestrzennego Kościoła katolickiego obu obrządków (łacińskiego i greckiego). Zgodnie z obowiązującą ówczesnie doktryną, opartą o racjonalistyczną filozofię oświecenia, władcy wszystkich trzech państw zaborczych dążyli do tego, by istniejące w granicach ich zdobyczy terytorialnych struktury kościelne zostały dostosowane do wytworzonego w latach 1772-1795 roku stanu faktycznego. Jest przy tym oczywiste, że granice zaborów w żaden sposób nie nawiązywały do tradycyjnych podziałów administracyjnych Rzeczypospolitej (także wyznaniowych) i były wypadkową aktualnej sytuacji polityczno-militarnej, na dodatek na bieżąco korygowanej. Do tego Kościół rzymskokatolicki utracił swą uprzywilejowaną pozycję, jaką miał w ramach porządku prawnego Rzeczypospolitej, znajdując się w granicach państw posiadających własne Kościoły narodowe: prawosławnej Rosji i protestanckich Prus. Z tej racji nie traktowały one Kościoła katolickiego (będącego ponadto związkiem wyznaniowym o charakterze mniejszościowym) jako instytucji uprzywilejowanej, prowadząc wręcz politykę ograniczania jego wpływów i oddziaływania¹. Nawet w arcykatolickiej Austrii sytuacja Kościoła zasadniczo różniła się od tego stanu rzeczy, jaki występował w państwie polsko-litewskim przed 1795 rokiem. Kościół w monarchii Habsburgów, przechodzącej fazę zdecydowanych reform w duchu centralistycznym, stał się organizmem pozbawionym autonomii, będą-

¹ S. Litak, *Stosunki kościelne na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1772-1815*, [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbiorowej 1772-1815. Materiały z konferencji międzynarodowej odbytej w dniach 11-14 maja 1995 r. w Toruniu*, red. M. Biskup, Warszawa-Toruń 1996, s. 70.

cym jednym z narzędzi oświeconego państwa, przydatnym do szerzenia idei generalnie pojętego postępu, w tym zwłaszcza oświaty². Kapłan stawał się urzędnikiem państwowym, potrzebnym, jako swoisty pas transmisyjny między monarchą a społeczeństwem. Jedynym punktem odniesienia i źródłem władzy był cesarz, zaś rola Rzymu została prawie całkowicie ograniczona do niezbędnego kanonicznego minimum³.

Wobec ciągle zmieniającego się obrazu geopolitycznego tej części Europy po 1795 roku niezwykle trudno przedstawiał się problem ustanowienia nowego porządku w kwestii podziałów administracyjnych Kościoła katolickiego obu obrządków na terenach przyłączonych do państw zaborczych, w tym oczywiście i tych, które tworzyły późniejszą diecezję janowską czyli podlaską (potem siedlecką).

Obszar od 1818 roku objęty granicami diecezji janowskiej (podlaskiej), po 1795 roku znalazł się pod władzą austriacką (w ramach Nowej Galicji Zachodniej). Jednakże proces dostosowywania granic diecezji rzymskokatolickich do nowych kordonów rozbiorowych rozpoczął się wcześniej, uwzględniając te zmiany, jakie zaszły po 1772 roku. W wyniku pierwszego rozbioru część rzymskokatolickiej diecezji chełmskiej znalazła się w Galicji Zachodniej, i przyłączona została formalnie w 1782 roku do diecezji przemyskiej. W granicach Rzeczypospolitej pozostała niewielka część diecezji chełmskiej, licząca 4 dekanaty i 36 parafii. Decyzją Sejmu Czteroletniego z 11 czerwca 1790 roku postanowiono uregulować granice parafii przecięte kordonem zaborczym, a ponadto powiększyć samą diecezję o część wyłączoną spod jurysdykcji biskupów krakowskich. Ostatecznie był to obszar archidiaconatu lubelskiego (bez dekanatu soleckiego) oraz część dekanatu zawichojskiego. Zmiany te usankcjonowane zostały dekretem papieża Piusa VI „*Quum reverendissimus*” z 20 lipca 1790 roku. Niewielkie korekty w granicach tej diecezji dokonane były w roku 1798, gdy w wyniku trzeciego rozbioru ziemie zabużańskie odeszły do Rosji. Do diecezji łuckiej przyłączono wówczas 10 parafii (dekanat lubomelski) z diecezji chełmskiej. Ostatnie regulacje dokonały się w 1805 roku, kiedy to od diecezji chełmskiej odjęto 3 dekanaty (chodelski, urzędowski i zaklikowski) i przyłączono je do nowopowstałej diecezji kieleckiej⁴.

² J. Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273-1918*, Fayard 1990, s. 470-519 (rozdziały prezentujące wpływ filozofii oświecenia na społeczeństwo austriackie, reformy Marii Teresy oraz Józefa II). O Kościele w Galicji klasycznym opracowaniem pozostaje praca: W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 1-2, Kraków 1909. Zob. także: ks. B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 6, *Czasy nowożytnie. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 1985, s. 231-234; 241-244; 252-254; A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815-1830)*, Lublin 2008, s. 65-68. O roli szkolnictwa kościelnego w Galicji tego okresu por. prace: R. Pelczar, *Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772-1869*, Lublin 2009, s. 20-28.

³ Szerzej o tym problemie w pracach: O. Turij, *Duchowny grekokatolicki w monarchii austriackiej w połowie XIX w.: urzędnik państwowy czy duszpasterz*, [w:] *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Historia i historiografia*, red. J. Lewandowski, W. Goleman, Lublin 1999, s. 11-15; tenże, *Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття, „Ковчег. Науковий збірник із церковної історії”*, cz. 2, Lwów 2000, s. 115-148; I.-П. Химка, *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772-1918, „Ковчег. Науковий збірник із церковної історії”*, cz. 1, Lwów 1993, s. 67-99; W. Osadczy, *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007, s. 42-55; B. Wójtowicz-Huber, *„Ojcowie narodu”. Duchowieństwo grekokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867-1918)*, Warszawa 2008, s. 44-65; A. В. Вендланд, *Русофілі Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915*, пер. з німецької Х. Назаркевич, Lwów 2015, s. 38-57.

⁴ Ks. M. T. Zahajkiewicz, *Diecezja, jej granice i organizacja terytorialna*, w: *Dzieje archidiecezji lubelskiej (1805-2005)*, red. ks. M. T. Zahajkiewicz, Lublin 2005, s. 29-30.

Pasterzem diecezji chełmskiej (zwanej niekiedy błędnie chełmsko-lubelską⁵) był przez krótki czas biskup Marcin Garnysz (zmarł 6 października 1790 roku). Po nim biskupem został Wojciech Skarszewski, postać bardzo niejednoznaczna (przeciwnik Konstytucji 3 maja, uczestnik konfederacji targowickiej i grodzieńskiego sejmiku rozbiorowego 1793 roku)⁶. Pozostawał na tym urzędzie do roku 1805, to znaczy do czasu likwidacji rzymskokatolickiej diecezji chełmskiej.

W wyniku trzeciego, ostatecznego rozbioru Rzeczypospolitej, tereny między Pilicą, Wisłą a Bugiem dostały się pod panowanie austriackie, jako tzw. Nowa Galicja Zachodnia (granice wszystkich trzech państw zaborczych stykały się na Bugu pod Mielnikiem). W północnej jej części wytworzyła się pod względem organizacji Kościoła rzymskokatolickiego sytuacja bardzo skomplikowana, bowiem objęła ona następujące kościelne jednostki administracyjne: diecezję chełmską oraz fragmenty: diecezji łuckiej (dekanaty: łosicki, janowski i węgrowski – 47 parafii), płockiej (dekanaty: kamieńczykowski, stanisławowski i radzymiński – 19 parafii) i archidiakonatu warszawskiego z diecezji poznańskiej (dekanaty: garwoliński, latowicki i liwski – 37 parafii)⁷.

W obliczu faktu, że jednostki te podlegały zasadniczo jurysdykcji biskupów państw trzecich, władze austriackie dążyły do ich podporządkowania miejscowym ośrodkom kościelnym. Jednakże, zanim problem ten został przynajmniej w podstawowym zakresie uregulowany, ukształtowało się pewne prowizorium. Dla części biskupstwa poznańskiego utworzono w 1799 roku oficjałat generalny w Garwolinie, który przekazano w 1801 roku pod jurysdykcję biskupów krakowskich, w części diecezji płockiej obowiązki oficjała i wikariusza generalnego sprawował proboszcz z Niegowa (dek. kamieńczykowski).

Nieco inna była sytuacja w diecezji łuckiej. Bezpośrednio po trzecim rozbiorze zarządzał nią z Janowa biskup Adam Naruszewicz, po jego zaś śmierci (6 lipca 1796) dokonano reorganizacji granic diecezji i jej podziału. Częścią austriacką administrował ks. Tomasz Halyburton, kanonik katedralny łucki i proboszcz w Białej Radziwiłłowskiej⁸.

Zarówno władze kościelne, jak i państwowe, zdawały sobie sprawę z tymczasowości przyjętych doraźnie rozwiązań. Stąd dążenie dzielnicowej administracji austriackiej (Gubernium lwowskiego) do zmian systemowych, w ramach których postulowano m.in. likwidację diecezji chełmskiej (której faktyczną stolicą był Krasnystaw) oraz utworzonej niewiele wcześniej (w 1783 roku) diecezji tarnowskiej. Rozumiejąc konieczność uwzględnienia wymagań, wynikających z prawa kościelnego, władze austriackie zobowiązały biskupa Skarszewskiego do konsultacji z biskupami tych trzech diecezji, których ostatecznym celem miało być przekazanie mu jurysdykcji nad spornymi terytoriami. Nie obyło się przy tym bez komplikacji, bowiem jedynie biskup płocki Onufry Kajetan Szembek, bez problemu zastosował się do prośby Skarszewskiego. Niemniej

⁵ Postanowieniem sejmowym utworzono nową diecezję, chełmsko-lubelską, jednakże papież Pius VI nie uznał tego aktu w tej kwestii. Podobnie biskup Garnysz nazywał ją dawnym mianem „chełmska”. B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1, Kraków 1998, s. 169-170.

⁶ J. Kowecki, *Dwa polityczne listy pasterskie biskupa Wojciecha Skarszewskiego z 1794 roku*, [w:] *Trudne stulecia. Studia z dziejów XVII i XVIII wieku ofiarowane Profesorowi Jerzemu Michalskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Ł. Kądziała, W. Kriegseisen, Z. Zielińska, Warszawa 1994, s. 106-112.

⁷ Ks. P. Aleksandrowicz, *Diecezja siedlecka czyli podlaska. W 150 rocznicę erekcji (1818-1968). Przyczyunki i materiały do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, Siedlce 1971, s. 73.

⁸ Ks. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 162-163.

jednak już w 1801 roku cesarz Franciszek II (jeszcze jako cesarz rzymsko-niemiecki) przygotował stosowny dekret, w którym zawarte były konkretne propozycje dotyczące reorganizacji struktur kościelnych w Galicji. Co do kwestii odnoszących się do terenów diecezji chełmskiej, to przewidywano jej likwidację, a w jej miejsce powołanie diecezji lubelskiej.

Ze względu na sytuację międzynarodową rozmowy z Rzymem zakończyły się dopiero w 1805 roku, kiedy to w dniu 23 września papież Pius VII bullą „*Quemadmodum Romanorum Pontificum*” zniósł diecezję chełmską i powołał nową – lubelską, w skład której weszły tereny z diecezji: chełmskiej, poznańskiej, płockiej i łuckiej. W ten sposób zakończyło się ponad czterysta pięćdziesiąt lat historii rzymskokatolickiej diecezji chełmskiej, której diecezja lubelska jest w pewien sposób sukcesorką. Kolejny kryzys polityczny, powiązany z niepomyślnym przebiegiem wojen Austrii z Napoleońską Francją, spowodował, że wprowadzenie decyzji papieskiej w życie nieco się opóźniło. Dopiero w dniu 19 października 1807 roku rzymskokatolicki arcybiskup lwowski Kajetan Ignacy Kicki w lubelskim kościele pojezuickim p.w. św. Jana Chrzyciela i św. Jana Ewangelisty (formalnie katedrze nowej diecezji) ogłosił swój dekret wprowadzający te zmiany.

Nowopowstała diecezja miała bardzo niekorzystny obszar, a jej stolica – Lublin – położona była peryferyjnie w stosunku do reszty jej terenów. Stąd występowała konieczność takiej jej organizacji wewnętrznej, która zapewniłaby sprawne jej zarządzanie. Dlatego też biskup Skarszewski powołał w dniu 13 listopada 1807 roku (a w zasadzie odnowił) oficjalat w Garwolinie (dla części z diecezji płockiej i poznańskiej), a w dniu 19 czerwca 1808 roku oficjalat w Międzyrzeczu (dla części z diecezji łuckiej) na czele z ks. Adamem Kukielem, tamtejszym proboszczem⁹.

Przemiany polityczne, jakie miały miejsce w 1809 roku (włączenie terenów austriackiego zaboru z 1795 roku i części z 1772 roku do Księstwa Warszawskiego) spowodowały zmiany w samej diecezji lubelskiej, m.in. przyłączenie tych parafii diecezji przemyskiej, które leżały w dotychczasowym obwodzie zamojskim, z których utworzono kolejny oficjalat okręgowy.

Władze Księstwa Warszawskiego, zgodnie z duchem swoich czasów, chciały dokonać kolejnej reorganizacji terytorialnej struktury kościelnej, zamykając ją w granicach państwa¹⁰. W ramach odzyskanych w roku 1809 ziem znajdowały się trzy diecezje rzymskokatolickie (krakowska, kielecka i lubelska) oraz jedna unicka (chełmska¹¹). Sieć diecezji miała być tożsama z liczbą departamentów. Przyczyną takiego założenia były wymogi biurokratyczne (na wzór austriacki), bowiem parafia pełniła wówczas rolę nie tylko podstawowej jednostki administracji kościelnej, ale i cywilno-państwowej. Wobec wydarzeń militarno-politycznych (wojna 1812 roku i okupacja od 1813 roku Księstwa przez wojska rosyjskie) plany te nie doczekały się jednak ostatecznej realizacji¹².

⁹ Ks. B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 1970, t. 20, s. 328-329.

¹⁰ Złożoność wzajemnych relacji między jednostkami administracji państwowej i kościelnej oraz próby ich wzajemnego dostosowania zostały omówione w pracy: E. Ziółek, *Między tronem i ołtarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*, Lublin 2012, s. 89-99.

¹¹ O unickiej diecezji chełmskiej tego okresu w pracy: A. Gil, *Chełmska diecezja unicka 1596-1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005, s. 125-131.

¹² A. Barańska, *Między Warszawą*, s. 81.

Jednakże największe przeobrażenia czekały struktury Kościoła rzymskokatolickiego na ziemiach polskich wraz z postanowieniami kongresu wiedeńskiego (1815) i utworzeniem Królestwa Polskiego jako autonomicznej części Cesarstwa Rosyjskiego, chociaż obecność rosyjska – jak wspomniano – zaznaczyła się na terenach Księstwa Warszawskiego już od 1813 roku. Car Aleksander I jako król Polski prowadził w początkowym okresie swych rządów na terenie Królestwa politykę dosyć liberalną względem Kościoła katolickiego obu obrządków. Jako zupełnie oczywiste odbierane było przy tym dążenie władz rosyjskich do przystosowania struktury terytorialnej Kościoła do funkcjonującego od 1816 roku podziału wewnętrznego Królestwa na województwa, których było osiem (w tym województwo podlaskie ze stolicą w Siedlcach).

Ideą przewodnią było zniesienie zależności Kościoła w Królestwie od metropolitów gnieźnieńskiego i lwowskiego, stąd już w początkach 1816 roku na posiedzeniach Rady Stanu Królestwa pojawiła się myśl o utworzeniu metropolii warszawskiej, podzielonej na osiem diecezji (zgodnie z zasadą, że terytorium diecezji pokrywa się z obszarem odnośnego województwa).

Prace nad tym projektem trwały niejako dwutorowo – z jednej strony zajmowały się tym czynniki krajowe, wyłonione z Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (przy ogromnym udziale jej szefa, Stanisława Kostki Potockiego), z drugiej zaś dyplomacja rosyjska w Rzymie, kierowana przez Andrieja Italińskiego. Zwieńczeniem tych starań było wydanie przez papieża Piusa VII w dniu 12 marca 1818 roku bulli „*Militantis Ecclesiae regimini*”, erygującej w Warszawie arcybiskupstwo i metropolię¹³. Kilka miesięcy później, w dniu 30 czerwca, papież wydał kolejną bullę „*Ex imposita nobis*”, którą powołał sufraganie metropolii warszawskiej w liczbie ośmiu: archidiecezję warszawską oraz siedem diecezji – krakowską, lubelską, sandomierską, wrocławską czyli kaliską, płocką, janowską czyli podlaską oraz sejneńską czyli augustowską¹⁴.

Jedną z nowopowstałych była diecezja janowska czyli podlaska, powołana w granicach województwa podlaskiego¹⁵. Jej teren został w całości wyłączony z obszaru diecezji lubelskiej i obejmował w chwili jej organizacji 13 dekanatów ze 117 parafiami (w tym sześcioma prowadzonymi przez zakony) i dwoma filiami. W dniu 4 grudnia 1818 roku biskup lubelski Skarszewski oficjalnie powiadomił wiernych z terenów nowej diecezji o jej powstaniu, a dwa tygodnie później, wobec opóźniania się stosownych dokumentów papieskich dla nowego biskupa-nominata, ks. Feliksa Lewińskiego¹⁶, przesłał mu pełną ju-

¹³ Ks. W. Gliński, *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim w latach 1815-1820*, Warszawa 2002, s. 49-60.

¹⁴ J. S. Vater, *Urkunden über die neueste Einrichtung der Römisch-Katholischen Kirche im Königreiche Polen, w: tegoż, Anbau der neuesten Kirchengeschichte*, Berlin 1820, s. 14-34.

¹⁵ *Акты и грамоты о устройствѣ и управленіи римско-католической церкви въ имперіи российской и Царствѣ Польскомъ*, [Sankt Petersburg] 1849, s. 164-166; [J. Pruszkowski], *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897, s. 104-111; R. Dmowski, *Szkice z dziejów diecezji podlaskiej*, „Szkice Podlaskie”, 2008, z. 16, s. 95; R. Dmowski, *Unitis Viribus. Diecezja Podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, s. 25. Dokładny wykaz parafii z 1818 roku w dołączonym „Aneksie”.

¹⁶ Feliks Łukasz Zleka Lewiński pochodził z rodziny szlacheckiej, osiadłej w dawnym województwie pomorskim. Skończył seminarium we Wrocławku i z diecezją wrocławską związał swe dalsze losy. W roku 1794 został biskupem-sufraganem tej diecezji, przy biskupie Józefie Rybińskim. Po jego śmierci przez dziesięć lat był administratorem diecezji. W roku 1818 został pierwszym biskupem diecezji janowskiej czyli podlaskiej. A. Barańska, *Między Warszawą*, s. 371; R. Dmowski, *Biskup Feliks Łukasz Lewiński – pierwszy biskup Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej*, [w:] *Mozaika Ziemi Łosickiej. Religia – kultura – polityka*, red. A. Indraszczyk, Warszawa-Łosice 2005, s. 89-98.

rysdykcję zwyczajną i delegowaną na tereny nowej jednostki kościelnej. Biskup Lewiński w tej sytuacji mianował w dniu 22 grudnia swym delegatem ks. Adama Kukiela, oficjała międzyrzeckiego, natomiast sam zaczął sprawować swą posługę dopiero od dnia 19 września 1819 roku¹⁷. W tym też czasie zmniejszono liczbę dekanatów do 11 (białski, garwoliński, janowski, liwski, łaskarzewski, łukowski, międzyrzecki, parczewski, siedlecki, stężycki i węgrowski).

Mimo że stolicą województwa podlaskiego (a wcześniej departamentu) były Siedlce, siedzibą nowopowstałego biskupstwa zostało miasto Janów Podlaski, od 1423 roku własność katolickich biskupów łuckich. Jak można przypuszczać, motywem takiej decyzji było – oprócz względów natury historycznej¹⁸ – istnienie w Janowie stosownej bazy materialnej: rezydencji biskupiej, kolegiaty Świętej Trójcy, spełniającej od momentu erekcji biskupstwa funkcję katedry, seminarium duchownego¹⁹ oraz zaplecza materialnego w postaci klucza własności – tzw. „dobra janowskie”. Obejmowały one w 1790 roku jedno miasto (Janów) oraz 30 wsi i 10 folwarków w kilku kluczach, położonych na terenie województwa brzesko-litewskiego (7 folwarków i 23 wsie) oraz podlaskiego (w dwóch kompleksach: ziemia mielnicka – 2 folwarki i 4 wsie i ziemia drohiczyńska – 1 folwark i 3 wsie)²⁰. Siedlce natomiast były w tym okresie siedzibą dekanatu, z jednym kościołem parafialnym – p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika i około 1300 wiernymi, obsługiwanymi przez kilku księży²¹.

Powołanie diecezji janowskiej czyli podlaskiej zwiędziło proces przemian w sferze struktury kościelnej ziem pogranicza kilku krain geograficzno-historycznych: Lubelszczyzny, Mazowsza, Podlasia i ziemi brzeskiej, zachodzących na przełomie XVIII i XIX wieku. Powstała diecezja wpisała się na trwale (mimo jej likwidacji w latach 1867-1918) w krajobraz konfesyjno-historyczny tych ziem. Wyróżniała się pewną specyfiką, przede wszystkim w kilku kwestiach: dziejami i likwidacją Cerkwi unickiej w Królestwie Polskim²², powstaniem i rozwojem Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w początkach XX wieku²³, a także ruchem neounijnym w okresie międzywojennym²⁴.

¹⁷ Ks. B. Kumor, *Granice*, s. 315.

¹⁸ Ks. L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983, s. 125-126.

¹⁹ W Janowie istniało seminarium, w latach 1684-1782 zarządzane przez księży bartoszków (Komunistów), a od tego czasu przez księży diecezjalnych. M. Brudzisz CSRR, *Dzieje seminarium duchownego w Janowie Podlaskim pod zarządem księży Komunistów 1684-1782*, Lublin 1979 (nadbitka z: „Studia Kościelno-Historyczne”, t. 2, Lublin 1979); ks. P. Aleksandrowicz, *Diecezja siedlecka*, s. 173.

²⁰ L. Żytkowicz, *Struktura dochodu pańskiego w końcu XVIII w. Dobra Janów biskupstwa łuckiego*, [w:] *Studia Historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Warszawa 1958, s. 375-378.

²¹ Ks. E. Jamroch, *Religie – świątynie – wyznawcy*, [w:] *Siedlce 1448-2007*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 2007, s. 604-605.

²² Znacząca część unickiej diecezji chełmskiej w XIX wieku pokrywała się z obszarem rzymskokatolickiej diecezji janowskiej czyli podlaskiej. Polityka rosyjska w latach 60. i 70. XIX wieku jednakowo dotyczyła Kościoła obu katolickich obrządków. Stąd tak istotna jest dla diecezji janowskiej (a dzisiaj siedleckiej) pamięć o prześladowaniach unitów w tym okresie. O likwidacji chełmskiej diecezji unickiej zob.: J. Lewandowski, *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny 1772-1875*, Lublin 1996, s. 93-122; Н. Стоколос, Р. Шеретюк, *Драма Церкви. До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань*, Рівне 2011, s. 111-121; A. Szabaciuk, *Próby przywrócenia Kościoła greckokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1875-1915*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 2010, vol. LXV, 1 sectio F, s. 7-27; tenże, „Rosyjski Ulster”. *Kwestia chełmska w polityce imperialnej Rosji w latach 1863-1915*, Lublin 2013, s. 23-65.

²³ E. Warchoń, *Starokatolicki Kościół Mariawitów w okresie II Rzeczypospolitej*, Sandomierz 1997, s. 13-42, 113-121; R. A. Podgórski, *Starokatolicki Kościół Mariawitów. Studium historyczno-socjologiczne*, Kraków 1998, s. 21-44; A. Górecki, *Mariawici i mariawityzm – narodziny i pierwsze lata istnienia*, Warszawa 2011, s. 299-318.

²⁴ F. Rzemieniuk, *Kościół Katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neunia)*, Lublin 1999, s. 53-64, 220-

ANEKS

**Parafie diecezji janowskiej według bulli „Ex imposita nobis” papieża Piusa VII
z 30 czerwca 1818 roku**

*Акты и грамоты о устройствѣ и управленіи римско-католической церкви въ имперіи
россійской и Царствѣ Польскомъ*, [Санкт Петербургъ] 1849, s. 164-166.

(Porządek alfabetyczny)

1. Adamów, 2. Biała, 3. Bobrowniki, 4. Bordziłówka, 5. Borowie, 6. Brzeziny, 7. Ceranów, 8. Czerwonka, 9. Domanice, 10. Drażgów, 11. Garwolin, 12. Gończyce, 13. Goźlin (plac. zakonna - Marianie), 14. Górki, 15. Górzno, 16. Grębków, 17. Horbów, 18. Huszcza, 19. Huszlew, 20. Jabłonna, 21. Janów, 22. Jeziory, 23. Kąkolewnica, 24. Kluczów, 25. Knychówek, 26. Kock, 27. Kodeń, 28. Komarówka, 29. Kopcie, 30. Korytnica (k/Łaskarzewa), 31. Korytnica (k/Węgrowa), 32. Kosów, 33. Koźuchówek, 34. Krzesk, 35. Leśna (plac. zakonna - Paulini), 36. Liw, 37. Łaskarzew, 38. Łomazy, 39. Łosice (oraz filia - Hadynów), 40. Łuków, 41. Łysobyki, 42. Maciejowice, 43. Malowa Góra, 44. Miastków, 45. Miedzna, 46. Międzyrzec, 47. Mokobody, 48. Mordy, 49. Nieciecz, 50. Niemojki, 51. Niwiski, 52. Nowodwór, 53. Okrzeja, 54. Opole, 55. Orchówek (plac. zakonna - Augustianie), 56. Osieck, 57. Ostrów, 58. Ostrówek, 59. Ostrówki, 60. Paprotnia, 61. Parczew, 62. Parysów, 63. Pawłowice, 64. Piszczac, 65. Pratulin, 66. Prostyń, 67. Pruszyń, 68. Przesmyki, 69. Radoryż, 70. Radzyń, 71. Rossosz, 72. Rozbity Kamień, 73. Rusków, 74. Ryki, 75. Sadowne, 76. Samogoszcz, 77. Sarnaki, 78. Seroczyn, 79. Serokomla, 80. Siedlce, 81. Skibniew, 82. Skórzec (plac. zakonna - Marianie), 83. Sławatycze, 84. Sokołów, 85. Sosnowica, 86. Stanin, 87. Stara Wieś (oraz filia - Wyszaków), 88. Sterdyń, 89. Stężyca, 90. Stoczek (k/Łukowa), 91. Stoczek (k/Węgrowa), 92. Suchożebry, 93. Tarnów, 94. Terespol (plac. zakonna - Dominikanie), 95. Trzebieszów, 96. Tuchowicz, 97. Uhrusk, 98. Ulan, 99. Wargocin, 100. Warszawice, 101. Wereszczyn, 102. Węgrów, 103. Wilczyska, 104. Wilga, 105. Wirów, 106. Wisznice, 107. Włodawa (plac. zakonna - Paulini), 108. Wodynie, 109. Wohyń, 110. Wojcieszków, 111. Wyrozęby, 112. Zbuczyn, 113. Zembrów, 114. Zwola, 115. Żabianka, 116. Żelechów, 117. Żeliszew.

BIBLIOGRAFIA

- Aleksandrowicz P. ks., *Diecezja siedlecka czyli podlaska. W 150 rocznicę erekcji (1818-1968). Przyczynki i materiały do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, Siedlce 1971.
- Barańska A., *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego (1815-1830)*, Lublin 2008.
- Bérenger J., *Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273-1918*, Fayard 1990.
- Brudzisz M. CSRR, *Dzieje seminarium duchownego w Janowie Podlaskim pod zarządem księży Komunistów 1684-1782*, Lublin 1979 (nadbitka z: „*Studia Kościelno-Historyczne*”, t. 2, Lublin 1979).
- Chotkowski W., *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 1-2, Kraków 1909.
- Dmowski R., *Biskup Feliks Łukasz Lewiński – pierwszy biskup Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej*, w: *Mozaika Ziemi Łosickiej. Religia – kultura – polityka*, red. A. Indraszczyk, Warszawa-Łosice 2005.
- Dmowski R., *Szkice z dziejów diecezji podlaskiej*, „*Szkice Podlaskie*”, 2008, z. 16.
- Dmowski R., *Unitis Viribus. Diecezja Podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.
- Gil A., *Chełmska diecezja unicka 1596-1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005.
- Gliński W. ks., *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim w latach 1815-1820*, Warszawa 2002.
- Górecki A., *Mariawici i mariawityzm – narodziny i pierwsze lata istnienia*, Warszawa 2011.
- Jamroch E. ks., *Religie – świątynie – wyznawcy*, [w:] *Siedlce 1448-2007*, red. E. Kospath-Pawłowski, Siedlce 2007.
- Końbuk W., *Cerkiew prawosławna w Polsce międzywojennej*, Lublin 2013.
- Kowecki J., *Dwa polityczne listy pasterskie biskupa Wojciecha Skarszewskiego z 1794 roku*, w: *Trudne stulecia. Studia z dziejów XVII i XVIII wieku ofiarowane Profesorowi Jerzemu Michalskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Ł. Kądziela, W. Kriegseisen, Z. Zielińska, Warszawa 1994.
- Królik L. ks., *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983.
- Kumor B. ks., *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 1970, t. 20.
- Kumor B. ks., *Historia Kościoła*, cz. 6, *Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 1985.
- Kumor B. ks., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980.
- Kumor B., *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 1, Kraków 1998.
- Lewandowski J., *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny 1772-1875*, Lublin 1996.
- Litak S., *Stosunki kościelne na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1772-1815*, w: *Ziemie północne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbiorowej 1772-1815. Materiały z konferencji międzynarodowej odbytej w dniach 11-14 maja 1995 r. w Toruniu*, red. M. Biskup, Warszawa-Toruń 1996.
- Osadczy W., *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007.
- Pelczar R., *Szkoły parafialne na pograniczu polsko-ruskim (ukraińskim) w Galicji w latach 1772-1869*, Lublin 2009.
- Podgórski R. A., *Starokatolicki Kościół Mariawitów. Studium historyczno-socjologiczne*, Kraków 1998.
- [Pruszkowski J.], *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897.
- Rzemieniuk F., *Kościół Katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neunia)*, Lublin 1999.
- Szabaciuk A., „*Rosyjski Ulster*”. *Kwestia chełmska w polityce imperialnej Rosji w latach 1863-1915*, Lublin 2013.
- Szabaciuk A., *Próby przywrócenia Kościoła greckokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1875-1915*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, 2010, vol. LXV, 1 sectio F.
- Turij O., *Duchowny greckokatolicki w monarchii austriackiej w połowie XIX w.: urzędnik państwowy czy duszpasterz*, w: *Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Historia i historiografia*, red. J. Lewandowski, W. Goleman, Lublin 1999.
- Vater J. S., *Urkunden über die neueste Einrichtung der Römisch-Katholischen Kirche im Königreiche Polen*, w: tegoż, *Anbau der neuesten Kirchengeschichte*, Berlin 1820.
- Warchoł E., *Starokatolicki Kościół Mariawitów w okresie II Rzeczypospolitej*, Sandomierz 1997
- Wójtowicz-Huber B., „*Ojcowie narodu*”. *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867-1918)*, Warszawa 2008.
- Zahajkiewicz M. T. ks., *Diecezja, jej granice i organizacja terytorialna*, [w:] *Dzieje archidiecezji lubelskiej (1805-*

2005), red. ks. M. T. Zahajkiewicz.

Ziółek E., *Między tronem i ottarzem. Kościół i państwo w Księstwie Warszawskim*, Lublin 2012

Żytkowicz L., *Struktura dochodu pańskiego w końcu XVIII w. Dobra Janów biskupstwa łuckiego*, w: *Studia Historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Warszawa 1958

Акты и грамоты о устройстве управления римско-католической церкви в империи российской и Царствъ Польскомъ, [Sankt Petersburg] 1849.

Вендланд А. В., *Русофілі Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915*, пер. з німецької Х. Назаркевич, Lwów 2015.

Стоколос Н., Шеретюк Р., *Драма Церкви. До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань*, Równe 2011.

Турій О., *Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття*, „Ковчег. Науковий збірник із церковної історії”, ч. 2, Lwów 2000.

Химка І.-П., *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772-1918*, „Ковчег. Науковий збірник із церковної історії”, ч. 1, Lwów 1993.

Аннотация

Андржей Гиль

Обстоятельства возведения римокатолической епархии яновской или подляшской (1795-1818)

Artykuł przedstawia kolejne zmiany organizacji administracji kościelnej na terenach między Wisłą a Bugiem, które były następstwem ostatnich rozbiorów Rzeczypospolitej (1792, 1795), powstania Księstwa Warszawskiego (1807), wojny z Austrią (1709) a ostatecznie powstania Królestwa Polskiego (1815). Kolejne zmiany granic powodowały naturalne dążenie państw do dostosowania granic diecezji do granic państwowych a nawet wewnętrznych podziałów administracyjnych. Ostatecznie papież Pius VII w 1818 roku wydał dwie bulle, którymi powołał archidiecezję warszawską oraz siedem diecezji – krakowską, lubelską, sandomierską, włocławską czyli kaliską, płocką, janowską czyli podlaską oraz sejneńską czyli augustowską. Mimo, że stolicą województwa podlaskiego (a wcześniej departamentu) były Siedlce, siedzibą nowopowstałego biskupstwa zostało miasto Janów Podlaski. Ważnym uzupełnieniem artykułu jest załączone źródło: *Акты и грамоты о устройствѣ и управленіи римско-католической церкви въ имперіи российской и Царствѣ Польскомъ*, [Санкт Петербургъ] 1849, s. 164-166.

Summary

Andrzej Gil

The circumstances around commissioning the Janowski (i.e. Podlaski) diocese (1795-1818).

The article describes the changes to Church's administrative organisation on the lands between the Vistula River and the Bug River which were subsequent to the last partitions of the Republic of Poland (1792, 1795), the creation of the Duchy of Warsaw (1807), wars with Austria (1709), and consequently of the creation of the Kingdom of Poland (1815). Consecutive border movements created the natural need to adjust the scope of dioceses to the actual borders of countries, or even internal administrative divisions. Eventually in 1818, Pope Pius VII issued two Papal Bulls in which he commissioned the archdiocese of Warsaw and seven dioceses to the following regions: Krakowski, Lubelski, Sandomirski, Wloclawski (i.e. Kaliski), Plocki, Janowski (i.e. Podlaski) and Sejenski (i.e. Augustowski). Even though the capital of the Podlaski voivodship, previously called a department, was the city of Siedlce, the seat of the newly created diocese was the city of Janow Podlaski. The important supplement to this article is the source attached: the Parishes of the Janowski Diocese according to the Papal Bull 'Ex imposita nobis' issued by Pius VII on 30th June, 1818.

